

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА ПРИРОДА ГУМОРУ (на матеріалі текстів малого жанру)

Швачко С.О.

Гумор застає зненацька. Він дивує нас. Ми навіть не підозрюємо, що може нас розсмішити [Кривин 1988]. Ми сміємося з жарту, невмілого наслідування дитиною дорослого або з ладного каламбуру. "Від душі" сміємося над мініатюрами та оповіданнями О.Вишні, М.Зоценка, А.Чехова, захоплюємося "байками" Л.Глібова, намагаємося збагнути гоголівський "сміх скрізь сльози". Енігматичність гумору викликає інтерес учених шкіл різних напрямків. Цей феномен дивує лінгвістів своєю неочікуваністю, різнобарвністю, вербалізацією та поліаспектністю. У статті розглядається феномен гумору (об'єкт дослідження), його вербалізація та соціолінгвістичні чинники (предмет дослідження). Актуальність теми впливає із сьогоденних тенденцій лінгвістики, які зумовлені інтересом учених до текстових категорій, дієвості принципів антропоцентризму, динамізму та адаптивності.

В основі лінгвістичного гумору лежить механізм двозначності, невизначеності, неясності, які підвладні тільки розумній істоті - людині. Двозначність, як семантичний феномен, проявляється в акті спілкування. Зображення дійсності відбувається в даному випадку за допомогою компресованих знаків, коли фіксується свого роду диспропорція між тим, що зображено, і мовними одиницями. Процес декодування тексту враховує не тільки принцип лінійності, суцесивності, але також значення, що знаходяться за дискретними одиницями тексту. Різне осмислення конситуацій породжує гумористичний ефект. Двозначність є обов'язковою прерогативою жарту. Енігматичність породжується соціолінгвістичними факторами - співвідносністю актуального і віртуального, норми та узусу, форми і змісту, лінгвістичною асиметрією, нетрадиційним використанням слів, тезаурусом носіїв мови тощо.

Гумористичні ситуації представлені як у типових, так і у нетипових текстах (народних піснях, казках, байках, анекдотах, дитячих віршах, загадках і лимериках). Гумор у своїй якості несподіваний та алегоричний (Швачко 2001).

Мова дитини виступає багатим джерелом гумористичних ситуацій. Своєрідність структури дитячого сприймання і мислення, відсутність лінгвістичної компетенції та когнітивних знань служать підґрунтям для виникнення гумористичних ситуацій. Дитина - новачок у мові, її життя заповнено невтомною пізнавальною діяльністю. Починаючи з двох років на короткий час дитина стає "геніальним лінгвістом" (Чуковський 1990 :83), своєрідно переосмислюючи непомітно для себе мову дорослого. У дитячому мовленні з'являються оказіоналізми типу *мокрес* - замість *компрес*, *мазилін* - замість *вазелін*, *вуліціонер* - замість *міліціонер* тощо. Не може не викликати посмішки оригінальність дитячої етимології. Наприклад: *мельниця* - "*жінка мельника*", *графін* - "*чоловік графині*", *індик* - «качка з бантиком», *зебра* - «осел в сорочці». Невідоме або малозрозуміле слово переосмислюється дитиною за аналогією до більш відомого і зрозумілого.

Дитина думає предметами навколишнього світу, тлумачить незрозумілі слова, вирази у руслі власного досвіду (Чуковський 1990: 78-85). Пор.:

- *And Harry, what are you going to give your little brother for Christmas this year?*
- *I dunna - said Harry - I gave him measles last year* [8].

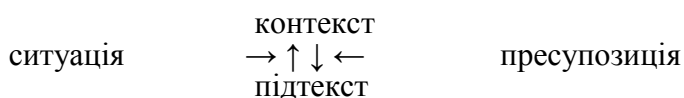
Діти живуть конкретними образами, вони не захоплюються омонімами та полісемією. Пор.

"Mama, I've got stomach eache", said the six-year old Nell. "That's because your stmach is empty. You would feel better if you had something in it, You have been without your lunch."

That afternoon Uncle John called and in conversation complained of a severe headache. "That's because it's empty", said Nell. "You would feel better if you had something in it."

Не тільки якість жарту, але й "якість" реципієнта має значення для досягнення гумористичного ефекту. Висока пластичність недистанційованих квантів (значень тексту)

композиційна компресія, образність мови тексту, різний тезаурус адресата адресанта, контраст "теми" та "реми" ускладнюють деквантування гумористичних текстів (Почепцов 1983). Прочитання жарту, аперценція його змісту здійснюється в ході аналізу взаємодії контексту і підтексту, ситуації і пресупозиції (суми фонових знань):

Обігрування прямого і переносного, вільного і фразеологічного значення слова має вихід на гумористичну ситуацію. Пор.: *Apparently some doctors take life very easily. Being a taxi driver is one of the pleasantest of jobs ... you're always running into nice people.*

Гумористичні висловлювання утворюються за принципом трансформації відомих прислів'їв і приказок, шляхом неочікуваного лексичного наповнення паремій: "Робота не вовк, в ліс не втече ... не надійся" Прийшов, побачив ... , -помовчи. (ЛТ 13.ХІІ. 1989) *Meta завжди виправдовує засоби, але не завжди їх дає* (Кривин 1989). Або: *When there's a will there's a heir of expectation. A friend who isn't in need is a friend indeed.*

До гумористичних текстів належать і скоромовки, які дивують адресата інформаційними лакунами, абсурдними та алогічними твердженнями типу *Peter Piper picked a peck of pickled pepper, a peck of pickled pepper Peter Piper picked, if Peter picked a peck of pickled pepper, where's a peck of pickled pepper Peter Piper picked?*

Наближаються до скоромовок і каламбури – асемантичні одиниці кумедного характеру. Пор.:

Наближається до скоромовок і каламбури - мовотворчі одиниці кумедного характеру. Пор.:

- *Сідайте, на чому стоїте, ще й ноги звішуйте*
- *Як гороху, тих знайомих: куди не піду то випхнуть.*
- *На городі бузина, а в Києві дядько.*
- *Давай дружити: то я до тебе, то ти мене до себе.*
- *Ви мовчіть, а ми будемо потакувати.*
- *Хлопча, що ти робиш? - Їм. - А собі коли?*
- *Василь бабі сестра в перших.*

До нетипових текстів належать гумористичні висловлювання, прислів'я, лимерики, загадки, нетиповість яких текстів проявляється у відсутності хронотопу, заголовку, фабули, гармонії між формою і змістом, принципів правди і ясності (Грайс 1985). Локусом реалізації гумору вважається авторські висловлювання - малі за обсягом, стислі за формою та нетрадиційні за поданням. Інформативність, закінченість, лінеарність, зв'язність і повторюваність по-особливому представлені у цих текстах. Гумористичний ефект реалізується тут у процесі відходу від норми, переоцінки попереднього лінгвістичного і соціального досвіду. Пор. англ. *California is a nice place to live in - if you happen to be an orange* (Allan). Гумористичний ефект передається в основному за допомогою необразних мовних засобів. Пор. англ. *Man weeps to talk that he will die so soon. Woman, that she was born so long ago* (Mencken).

Метафора є прозорим засобом переоцінки стереотипних уявлень представників соціуму. Пор.: *Discontent is the first step in the progress of a man or a nation* (Wilde). Розширена метафора реалізується як субстрат референта у зоні реми жартівливого висловлювання. Пор. англ.: *America is the paradise of women. That is why like Eve, they are so extremely anxious to get out of it* (Wilde). Модифікація значення реалізується за формулою $(S_1 \rightarrow S_2) \rightarrow S_3$. Весь контекст S_1 діє на значення окремого слова S_2 , а потім народжує нове значення S_3 . Конотативно забарвлене слово може також впливати на весь контекст, перетворюючи його в гумористичне висловлювання типу *Popularity is the crown of laurel which the world puts upon bad art. Whatever is popular is wrong* (Wilde). Метонімічні переноси включаються в процеси деталізації, генералізації та нейтралізації. Авторські новації є значно сильнішими за норму мови: *The two maxims of any great man at*

court are always to keep his countenance, and never to keep his word (Swift). Художні образи (метафори, метонімії, епітети) використовуються для зображення світу не таким, яким він є насправді, а таким, яким його уявляють у творчій лабораторії (Кобякова 2000). Так прислів'я *Two is company three is none* перетворилось в авторський афоризм *In married life three is company two is none* (Wilde). Або: *A friend in need is a friend indeed* → *A friend in need is not a friend indeed*. Автори гумористичних висловлювань прогнозують початок і кінець тексту, окреслюють його тематичну спільність, підбирають адекватні мовні засоби для реалізації своїх інтенцій. Пор.: *Whenever a woman begins to talk of anything, she is talking to , of, or at a man.* (Mencken). *Greatness is only one of the sensations of littleness* (Shaw).

У текстах-дериватах моделі вихідної комунікативної одиниці є базою для лексичного оновлення. Пор.: *A wolf in sheep's clothing* (proverb) → *A sheep in sheep's clothing* (Goose); *The devil is not so black as he is painted* (proverb) → *Most women are not so young as they are painted* (Beerholm).

Гумористичний "вибух" відбувається у зоні реми, у фінальній частині тексту. Тематичні блоки не підлягають згортанню, без них не можлива актуалізація гумористичного ефекту. Пор.: *In two words: im possible. You can include me out* (Joldwyn).

Гуморески відносяться до вторинних утворень, що виникли в процесі обігрування відомих сентенцій, використання останніх для аксіологічного осмислення референта. Вторинні тексти позначені семантичними зсувами: від серйозного до несерйозного, від буквального до фігурального, від практичного до непрактичного, від ймовірного до ірреального, від урочистого до гумористичного. Актуалізація незвичайних засобів позначення референтів свідчить про адаптивність мови, про її значні потенції у розв'язанні суперечностей між кінцевими ресурсами мови та нескінченими ситуаціями її вживання (Кухаренко 1983; Мороховский 1984).

ЛІТЕРАТУРА

1. Грайс Г.П. логика и речевое обещание // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – Вып.16. – С.217-239.
2. Кобякова І.К. модифікація лінгвістичного та соціального досвіду в текстах малого жанру // Вісник СумДУ. Серія Філологічні науки. – Суми, 2000. -№19. – С.4-11.
3. Кривин Ф. Хвост павлина. - Ужгород: Карпати, 1988.
4. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. - М.: Просвещение, 1983.
5. Мороховский А.Н., Воробьева О.П. и др. Стилистика английского языка. - К.: Вища школа, 1984.
6. Чуковский Корней. Сочинения в двух томах. – М.: Правда, 1990. – Т.1.
7. Швачко С.А. Содержательно-структурные аспекты английских сказок и стихотворений. - Сумы, СГПИ, 1988.
8. Chesterton G. K. Lewis Carroll. In.: A Handful of Authors. -N.Y., 1953.
9. Pochepstov G.G. Language and Humour. - К.: Vysca Skola, 1983.
10. Wilde O. The Happy Prince. - M. Progress Publishers, 1970.